
CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE BÜROKRATİK VESAYET VE MODERNLEŞME

*İlyas SÖĞÜTLÜ * Bilecik Üniversitesi*

Abstract

This study addresses the topic of "bureaucratic tutelage", which is one of the most important subjects of discussion in politics of Republic era. It basically explores the question on what grounds the bureaucratic elite have based their position of guardianship. The fact that the instinct of bureaucracy to protect its traditional place in social hierarchy facilitated the establishment of this semi-tutelage regime is another argument of this study. Although elite of the Republic unconditionally embraced democracy as an element of modernization project, they contended that in order to put it into practice, it is necessary for community to set aside its traditional way of thinking and be enlightened. Introduction of multi-party system, mostly due to foreign factors, in 1946, and emergence of a politics more shaped in accordance with the will of people, was basic sources of discomfort for bureaucratic elite who were yet to accept the ordinary people as subjects of politics. In order to maintain tutelage mechanisms, the bureaucratic elites have looked for the solution through coups.

Özet

Bu çalışma, Cumhuriyet dönemi Türkiye siyasetinin en önemli tartışma konularından biri olan "bürokratik vesayet" konusunu üzerinedir. Çalışma, temel olarak, bürokrat seçkinlerin bu vasi konumunu hangi gerekçelere dayandırdıkları sorusu etrafında şekillenmiştir. Cumhuriyet

* Yrd.Doç.Dr., Bilecik Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü.

seçkinleri, demokrasiyi, kayıtsız şartsız çağdaşlaşma projesinin bir parçası olarak benimsemiş olmakla birlikte, bunun pratiğe dökülmesini, halkın geleneksel düşünce kalıplarından sıyrılması ve aydınlatılması koşuluna bağlamışlardır. 1946 yılında daha çok dış nedenlerle Türkiye’de çok partili hayata geçilmesi ve siyasetin toplumsal taleplere göre biçimlenmeye başlaması, halkı, henüz siyasetin öznesi olacak konumda görmeyen bürokrat seçkinler açısından temel bir rahatsızlık kaynağı olmuştur. Bürokrat seçkinler vesayet sistemini sürdürmek için çözümü darbelerde arar.

Giriş

1920’li yılların başında TBMM’nin açılması, saltanat ve hilafetin kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ile Osmanlı *ancien regime*’i büsbütün tasfiye edildi ve onun yerini genç bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti aldı. İslamî imparatorluktan ulus devlete geçiş, siyasi iktidarın meşruiyet temelinde köklü bir değişim anlamına geliyordu. Artık yeni dönemde, siyasi iktidar açısından meşrulaştırıcı öge İslam değil, “ulus”tu. Türk siyasi modernleşmesinin en önemli dönüm noktasını teşkil eden bu büyük devrim, salt seçkin kadroların iradesini yansıtıyor değildi. Geniş halk kitleleri de egemenliği eline alma noktasında büyük bir kararlılık içindeydi. Öyle ki; halkı işgalci güçlere karşı yürütülen ulusal bağımsızlık hareketine güçlü destek vermeye motive eden faktörlerin başında, zafer sonrasında milletin mukadderatına bizzat sahip olacağı söylemi geliyordu.

Ne var ki, Kurtuluş Savaşı kazanılıp, ülke bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Türk siyasi hayatında, hiç de başlangıçta yaratılan beklentilere uygun gelişmeler yaşanmadı. “Egemenlik” halife-sultandan alındı, ancak onun gerçek sahibi olan halka devredilmedi ve 14 Mayıs 1950’de serbest bir seçim sonucunda iktidar el değiştirene kadar, ülkede tam bir vesayet rejimi hüküm sürdü. Bu süreçte siyaset, ayrıcalıklı bir sınıf olan asker-sivil aydın ittifakına, yani bürokrat seçkinlere özgü ve devletin sınırları dışına taşmayan kapalı bir faaliyet alanı olarak kaldı. Fakat bu tarihten sonra da Türkiye’de siyasetin, bütünüyle toplumsal taleplere ve süreçlere paralel olarak şekillenmesine izin verilmedi. Bununla birlikte, modern siyasi kurumlar biçimsel açıdan varlığını korudu. Kısa süren askeri rejim dönemlerini saymazsak, Türk siyasetinde demokratik bir siyasal sistemden geriye dönüş anlamına gelecek esaslı bir gelişme yaşanmadı. Fakat bu siyasi kurum ve ilkeler, ithal edildikleri Batı dünyasındaki esprilerine uygun bir içeriğe tam olarak kavuşamadılar. Gerçekleştirilen askeri müdahaleler sonrasında yapılan anayasalarla iktidar, bürokrat seçkinlerle siyasi seçkin-

ler arasında paylaştırıldı ve dahası siyasi seçkinleri vesayet altına alacak bürokratik mekanizmalar ihdas edildi. Oysa bu yarı vesayet düzeninin, ne cumhuriyet kurulurken halkla seçkinler arasında sağlanan zımnî mutabakatla, ne de seçkinler kadrosunun topyekûn çağdaşlaşma ve modernleşme söylemiyle bağdaşır bir yanı vardı.

Bu yazının amacı, Türk politik sisteminin biçimi ve özü arasındaki bu tutarsızlığın nedenlerini ve bu yarı vesayet rejiminin arka planındaki mantığı analiz etmektir. Bu çerçevede ilk olarak Cumhuriyet seçkinlerinin siyasal alanın modernleştirilmesi çerçevesinde Batı'dan aktardıkları kurumların içini nasıl doldurdukları sorusu üzerinde durulacaktır. Çünkü bilindiği üzere Batı'da aynı tarihsel süreç hem kavramları hem de kurumları yaratmıştır. Oysa Osmanlı Türk toplumunda modern siyasi kurumlar, bu kurumlara olan toplumsal talepten önce ve dolayısıyla onlara vücut veren kavramlardan yalıtık olarak salt Batı'ya benzeme kaygısıyla yukarıdan aşağı inşa edilmişlerdir. İşte bu nedenle bu kurum ve değerlerin içleri, daha çok modernleştirici seçkinler tarafından yapılan yorumlarla doldurulmuştur. Bu yorumların ana amacı ise toplumu modernleştirecek olan seçkinlerin, toplum üzerindeki vasi konumlarını meşrulaştırmaktır. Ve kanımızca, kurumların görünürde modernliği ile pratik işleyiş arasındaki çelişki daha çok buradan kaynaklanmaktadır. Bu önermeden hareketle ikinci aşamada ise seçkinlerin modernlik algısı ve modernleş(tir)me yöntemi ile vesayet rejimi arasındaki içsel bağıntılar ve bunun Türk siyasal hayatındaki yansımaları üzerinde durulacaktır.

Şüphesiz anılan dönemde Türk siyasetinin tam demokratik bir işleyişe kavuşmamış olmasının tek nedeni, kurucu seçkinlerin modernlik algıları ve modernleş(tir)me yöntemleri değildir. Toplumun nesnel koşulları ve kültürel kalıplarının da demokrasinin yerleşikleşmesi ve işlerlik kazanması için yeterince elverişli olmadığı bir gerçektir. Ancak bu çalışmada bu parametreler inceleme dışı tutulacak ve sadece meselenin seçkinlere bakan yönü üzerinde durulacaktır.

Ulusal kurtuluş savaşını yöneten Birinci TBMM, toplumun bütün kesimlerini temsil eden ve en geniş katılımla oluşmuş çoğulcu yapıda bir meclisti¹. Haziran 1923'te yapılan seçimle Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurmuş olduğu Birinci Grup'a muhalif olan İkinci Grup üyelerinin neredeyse tamamı tasfiye edildi. Ancak bu, meclisin bütünüyle muhaliflerden arındırıldığı anlamına gelmiyordu. Zira Kazım Karabekir, Ali

¹Ahmet Demirel, "1920-1923 Arasında Türkiye Dünyanın En İleri Demokrasilerinden Birine Sahipti" Türkiye Günlüğü, Sayı. 60. Mart-Nisan 2000, ss. 5-11.

Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele gibi kurtuluş savaşının önder kadrosunda yer alan komutanların bir çırpıda meclis dışında bırakılması düşünülemezdi. Bu komutanların öncülüğünde 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında liberal demokrat eğilimli bir parti kuruldu. TCF'yi ortaya çıkaran en önemli amil, CHF'nin bilinen otoriter eğilimleriydi².

Mustafa Kemal'in partisi olan CHF ile TCF arasında Türkiye'nin çağdaş bir Batı toplumu haline dönüştürülmesi hususunda bir ihtilaf yoktu. Farklılık, daha ziyade modernlik algısı ve modernleşme yöntemi konusundaydı³. CHF, modernleşmeyi özünde bir kültürel değişim hamlesi olarak anladığı halde, TCF, Batı'nın bilim ve teknolojisinin alınmasına ve iktisadi strüktürdeki değişime öncelik veriyor ve kültürel değişimin bireylere ve toplumun iradesine bırakılması gerektiği kanaatini taşıyordu. Yöntem olarak ise birincisi modernleşmenin yukarıdan aşağıya devlet ve seçkinler eliyle inşa edilebileceğine inanırken, ikincisi bunun zaman içinde, tedrici bir surette ve toplumla birlikte gerçekleştirilmesi gerektiği kanaatinde idi. Şubat 1925'te Doğu'da patlak veren Şeyh Sait İsyanı vesilesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, iktidara tüm muhalifleri susturmak için bir fırsat sundu. TCF Haziran 1925'te kapatıldı. Basın üzerinde sıkı bir denetim kuruldu ve ülkede tam bir sessizlik havası hâkim oldu.

Muhalefeti tasfiye ve iktidarın tekelleşmesi operasyonunun arkasındaki mantığı anlamak için, dönemin ideolojik yapılanmasında ve politikaların saptanmasında belirleyici tek lider olan Mustafa Kemal'in ve önderlik ettiği seçkinler kadrosunun modernleşme sorununa dair başlangıçta hangi temel varsayımlardan hareket ettikleri konusuna değinmek gerekir. Mustafa Kemal 6 Temmuz 1918 tarihinde Karlsbad'da, Batılı yaşam tarzının bizde teessüsünün ne kadar zor olduğunun belirtilmesi üzerine söyledikleri, onun modernleşme yönteminin ipuçlarını içinde barındırmaktadır:

... Benim elime büyük salahiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı içtimaiyemizde arzu edilen inkılâbı bir anda bir 'coup' ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira ben bazıları gibi efkar-ı avamı, efkar-ı ulemayı yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak

² Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Bağlam Yay. 1992, s.49-72.

³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmal Yay., 1995, ss. 83-84.

suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor⁴.

Mustafa Kemal, daha o yıllarda, dönüşümün henüz aydınlanmamış olan milletle beraber değil, millet adına, seçkinlerce yukarıdan aşağı bir yöntemle gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Kaldı ki bu görüşü savunan sadece Mustafa Kemal değildir. Etrafındaki elit kadronun çoğu da, bu konuda onunla aynı fikirdedir. Bu kadronun önde gelenlerinden biri olan Mahmut Esat Bozkurt, o günkü egemen anlayışı şöyle özetlemektedir:

Seviye ve evrim (tekâmül) teorisinin ihtilaller için ne kadar zararlı ve aslında nasıl bir safsata olduğunu söylemiştik. Evrim ancak fizyolojik hadiselerde söz konusudur (...) Sosyal olaylarda evrimden söz etmek kaytıklığı bilimsel bir şekilde savunmaktır ki yanlıştır. (...) Türk ihtilalini yapan büyük parti, inkılâpçıdır. Yani ihtilalcidir. Sosyal ve ekonomik hayatta ilerleme, evrimde değil, gerektiğinde ihtilaldedir⁵.

Mustafa Kemal, devrimin başarısı için önder bir kadronun gerekli olduğunu ise Nutuk'ta şöyle açıklar: "Daimi bir meclis teşkil etmeği ve bu meclisle tasavvur ettiğim inkılâp safahatını beraber geçirmeği düşündüm"⁶. Buradan da anlaşılacağı üzere daha ilk başta meclis, bir siyasi katılım ve temsil vasıtası olmaktan çok, seçkinlerin politikalarına meşruiyet sağlayıcı bürokratik bir kurum olarak düşünülmüştür. Yani TBMM, halkı temsil eden bir meclisten ziyade, uygarlık ve ilerleme yolunda halka rehberlik edecek bir *aydınlatma* mekanizması olacaktır⁷. Mustafa Kemal, inkılâpların başarısı için önder kadro arasında tam bir uyumu zorunlu görmüştür. Bu nedenle, ikinci meclisten itibaren büyük ölçüde ve üçüncü meclisten sonra da tamamen milletvekillerinin seçimini bizzat gerçekleştirmiş⁸ ve milletvekili olmak için, parti ilkelerini kabul etmek ve parti lideriyle aynı görüşleri paylaşmak ön koşul olarak belirlenmiştir⁹.

1927 yılına gelindiğinde, Mustafa Kemal'in önderliğindeki -kökleri Jön Türk hareketine ve İkinci Meşrutiyet'teki Garpcılık akımına dayalı-

⁴ A.Afetinan, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Yay., 1983, s. 43.

⁵ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1967, s. 247.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt.1-2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1996, s. 425.

⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 1, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay.,1997, s. 355.

⁸ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, Cilt.1, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları,1994, s.98.

⁹ "Yeni seçimlere bilinen ilkelerimizi ilan ederek girdik. Görüşlerimizi kabul edip milletvekili olmak isteyen kişiler, önce ilkeleri kabul ettiğini ve görüşte ortak olduğunu bana bildiriyordu. Adayları saptayacak ve zamanında partimiz adına ben ilan edecektim"(Nutuk, ss. 728-729).

nan- radikal batıcı kanat, iktidarı tek başına kontrol eder hale gelmiştir. Bu kadrolar, Batı'nın üstünlüğünün evrensel bir ilke olan akılcılıktan kaynaklandığı düşüncesindeydiler. Dolayısıyla onlara göre batılılaşmak, modernleşmek için ilk önce laik ve akılcı bir kültürün yaratılması gerekiyordu. Comte pozitivisminden mülhem bu indirgemeci modernlik tasavvuruna göre, modernleşme için ilk koşul, toplumun aydınlatılmasıydı. Yani bu kadro Kemal Karpat'ın ifadeleriyle "modernleşme" ve "ilerleme" olgularına ekonomik, sosyal ve politik ilerleme olarak değil, özünde kültürel bir değişim hareketi olarak bakmaktaydı¹⁰. Atatürk, cumhuriyetçi devletin temel görevini halkı çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmak olarak belirlemişti. Bu, açıkça, bürokrat aydınların halkın vasi-leri konumuna oturtulması demektir. Vasilerin görevi halkı aydınlatmak ve onların çağdaşlaşma yolundaki gelişimine yardım etmektir.

Türkiye'de 1950'ye kadar hüküm süren vesayet rejimi ile 1960 sonrasındaki yarı vesayet düzeninin nedenlerini anlayabilmek için dönemin egemen modernleşme tasavvuruna biraz daha yakından bakmak gerekir. Çünkü Cumhuriyet Türkiye'sinde halk egemenliğinin çoğu kez biçimsel düzeyde kalması ve özsel bir nitelik kazanamamasının başlıca nedenlerinden biri bu modernleşme anlayışıdır. Cumhuriyetle birlikte Osmanlı modernleşmesinin pragmatist, kurum aktarmacı, geleneksel olanla yana yana duran düalist yönleri terk edilip, modernliğin özüne inanmaktan türeyen bütüncü bir modernlik anlayışı hâkim konuma gelmiş olsa bile, modernleşmenin ana aktörü konusunda esaslı bir değişiklik yaşanmamıştır. Cumhuriyet'te de tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi modernleşmenin, devlet seçkinlerince hazırlanan bir projenin yukarıdan aşağıya topluma benimsettirilmesi ile başarılabileceği düşünülmüştür. Bunun başlıca iki nedeni vardı: Birincisi iç dinamiklerin modernleşmenin kendiliğinden bir süreç olarak yaşanmasına sağlayacak düzeyde olmamasıydı¹¹. Üstelik Batı ile aradaki mesafe o kadar açılmıştı ki bunu tedrici bir surette kapatmak, çok uzun süreli bir çabayı gerektiriyordu. Diğer ise halkın aydınlanmış olmamasıydı. Atatürk'e göre millet; "Bir takım şeyhlerin, dedelerin, seyyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasında sürüklenen ve falçılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılar tabii ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütle" ¹² olduğu için, böyle bir kitleye medeni bir toplum nazarıyla bakılamazdı. Bunun için önce

¹⁰ Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, (Çev. Esin Soğanclar), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s.43.

¹¹ Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji*, 2.Baskı, İstanbul: Metis Yay., 1998, s. 23.

¹² Nutuk, s.644.

milletin eğitilmesi gerekmektedir. Seçkinler bu mülahazalar nedeniyle otoriter modernleşme modeline ve bunun doğal bir sonucu olan vesayet kavramına ulaştılar¹³.

Modernleşmenin ön koşulu olarak görülen laik akılcı kültürün yaratılabilmesi için ilk olarak *tuvalin temizlenmesi* yani dinin bireyler ve toplum için bir bilgi ve referans kaynağı olmaktan çıkarılması gerekiyordu. Zira yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi cumhuriyet seçkinleri modernleşme sorununa din-bilim çatışması ekseninde bakmakta ve dinin yerini bilimin almasıyla modernleşmenin gerçekleşeceğini düşünmekteydiler. Bu pozitivist modernlik okumasına göre Türk toplumunda Batı benzeri bir ilerlemenin yaşanması için toplumun sekülerleş(tiril)mesi, başka bir ifadeyle dinin toplumsal otoritesinin zayıflatılması gerekiyordu. Bu misyonu yerine getirecek olanlar ise modern bilime vâkıf olmaları ve bu açıdan toplumun genelinden üstün konumda bulunmaları nedeniyle bürokrat aydınlardan başkası değildi. İşte bu tasavvur nedeniyle Kemalist seçkinler, kendilerini, geleceğin modern Türkiye'sinin entelektüel hazırlayıcıları olarak konumlandırıdılar. Bu konumun siyasal dildeki karşılığı bir vesayet rejiminden başkası değildir. Ancak seçkinlere göre bu vesayet geçicidir. Toplum aydınlatılıp akılcı bir görüş açısı kazanana kadar, onlar adına siyasal kararları *aydınlara* verecektir. Bu noktada seçkinler için asıl mesele, kullandıkları topyekûn Batılılaşma söylemine rağmen, Batı sisteminin siyasal boyutunu oluşturan demokrasi ile örtüşmeyecek olan bu vesayetçi otoriter rejimin nasıl meşrulaştırılacağıdır. Seçkinler bu soruna çözümü, Batı'dan aktarılan modern siyasal kurum ve ilkelerin içlerini, bu vasi konumlarını meşrulaştıracak bir biçimde doldurmakta bulmuşlardır. Bu tutumun yansımalarını görmek açısından "hâkimiyeti milliye" kavramı iyi bir örnek oluşturmaktadır. Atatürk'e göre hâkimiyetin millete ait olması, hiçbir biçimde padişaha ya da Bab-ı Ali'ye ait olmaması anlamına gelmektedir: "*Bilâkaydüşart tabiriyle tasrih olunan hâkimiyeti milletin uhdesinde tutmak demek bu hâkimiyetin bir zerresini; sıfatı, ismi ne olursa olsun, hiçbir makama vermemek*"¹⁴ demektir. Yani burada Cumhuriyet, şahsi ve keyfi yönetimin anti-tezi olarak klasik anlamıyla yer bulmuştur. Bilindiği üzere Cumhuriyet, iktidarın kime ait olduğu değil, kime ait olmadığı sorusuna cevap verir. Genel anlamıyla cumhuriyet, en üstün iktidarın bir hanedan ya da bir zümreye ait ola-

13 "Fertler mütefekkir olmadıkça kitleler istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilirler (...) Şüphe yok ki her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade yukarıdan aşağıya olması zarureti vardır" (Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., 1997, s.11).

¹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2, s. 84.

maması demektir. Dolayısıyla buna göre, devlet başkanının halk tarafından seçilmesi, bir ülkedeki rejimi cumhuriyet olarak nitelemek için yeterlidir. Bu durumda bir rejimin Cumhuriyet adını alması, her zaman egemenliğin tam olarak halka devredildiği anlamına gelmemektedir.

Seçkinler, vasi konumlarıyla bağdaşan bir hakimiyet-i milliye yorumunu meşrulaştırmak için, Rousseau'nun "genel irade" nosyonu gibi bireyin kolektif irade içinde eritilmesine ve otoriter siyaset anlayışına kaynaklık eden kuramlardan yararlandılar¹⁵. Mustafa Kemal'in şu sözleri bu yargıyı doğrulamaktadır:

... Hakiki inkılâpçılar onlardır ki terakki ve teceddüt inkılâbına sevk etmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temayül-i hakikiye nüfuz etmesini bilirler¹⁶. Âmâl-i milliye, irade-i milliye (...) bilumum efrad-ı milletin arzularının, emellerinin muhasalasından ibarettir¹⁷.

Mustafa Kemal, halk aydınlatılıp siyasetin öznesi olacak konuma ulaşmadan, egemenliği bizzat kullanması yerine, onun "hakiki hissiyatı"nın ve "emelleri"nin ne olduğunu bilen bir grubun bu egemenliği "ulus adına" kullanmasını "hâkimiyet-i milliye" olarak tanımlıyor. İkinci alıntıda ise "milli irade", milleti oluşturan tüm fertlerin arzularının ve emellerinin toplamı olarak tanımlanmıştır. Yani tek tek fertlerin, sınıfların çıkarlarının temsiline bu kurguda yer yoktur. Milli iradenin ne olduğu, milleti oluşturan insanların siyasallaşması ve çıkarlarını, düşüncelerini örgütlü bir şekilde ifade etmesinden ziyade, toplumun ortak çıkarını bilen bir seçkin grubunun bunları üst aklın süzgecinden geçirerek bundan, "hakiki millet" için "iyi olan" ı seçmesi ile belirlenecektir. Bu yaklaşım "siyaset"i, seçkinlere ve seçkinleri bünyesinde barındıran devlete ait bir alan ve bir toplumsal mühendislik işlemi olarak tanımlamakta ve dolayısıyla ile 'hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması', tam olarak çoğulcu yarışmacı bir siyasal düzenin kurulması anlamına gelmemektedir.

Vesayet yönetimini meşrulaştıracak bir biçimde yorumlanan ve içi doldurulan diğer bir kavram "millet"tir. Öğün'ün altını çizdiği gibi Kemalist söylemdeki "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" mottosundaki "millet", "halk"tan farklı olarak "politik toplum"u ifade etmektedir. Ulus ise, etnik ve kültürel köklerinden soyutlanmak suretiyle politize e-

¹⁵ Levent Köker, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.156; Hasan Ünder, "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhunu" Birikim, Sayı 115, Kasım 1998, ss. 66-67.

¹⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2, s. 224.

¹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2, s. 99.

dilmiş olan yurttaşlar topluluğudur¹⁸. Yurttaşları millet haline getiren ise devlettir. Öyleyse millet, devlette somutlaşmıştır. Kısaca devletle millet aynı şeydir. O halde devlet seçkinlerinin, "toplumun ortak çıkarını" gözetten yönetimleri "hâkimiyet-i milliye" dir. Kaldı ki zaten "toplumun ortak çıkarları" ise halkoyuna başvurarak belirlenemez. Bunun tek yolu her konuda gerçeğin tek kaynağı ve ölçütü olan "bilim"e başvurmaktır¹⁹. Bilimin gereklerini bilenler ise seçkinlerdir.

Bu tasavvurun bir uzantısı olarak Cumhuriyet Türkiye'sinde kitlelerin siyasi karar süreçlerinden dışlanması en etkili enstrümanı *laisizm* oldu. Zira seçkinlere göre Türkiye'nin modernleşmesi için her şeyden önce kararlarını dine değil, akla dayandıran ve mantıksal açıdan düşünen bir nesil yetiştirmek gerekiyordu²⁰. Aslına bakılırsa bu, modernliğin sonuçlarını, modernliğin nedeni olarak algılamaktan kaynaklanan bir modernlik kavrayışının uzantısıydı. Başka bir ifadeyle bu projede 'araba, atın önüne bağlanmıştı'²¹. Oysa Cumhuriyet seçkinlerinin hedefledikleri laik akılcı dünya görüşü, birey, ulus devlet gibi modern kategoriler ancak ekonominin kapitalistleşmesi, sanayileşme, kentleşme süreçlerine koşut olarak ortaya çıkabilecek olgulardı. Ancak onlar, bu kavramların ve olguların, nesnel koşullarda esaslı bir dönüşüm yaşanmadan, yasalar yoluyla "yukarıdan aşağıya" inşa edilebileceğini düşündüler.

Gerçekten de 1920'li 30'lu yıllarda Türk siyasetine yön veren kadrolar, siyasal, ekonomik, toplumsal her soruna *en iyi çözümlerin* ancak bilim tarafından bulunabileceği biçiminde pozitivist bir yaklaşım içerisindeydiler. Pozitivizme göre toplumsal sorunlar da dâhil, her "sorun"un tek bir çözümü vardı. O da ancak "her konuda tek geçerli bilgi kaynağı olan

¹⁸ Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü" Türkiye Günlüğü, Sayı. 50, Mart-Nisan 1998, ss. 31-32.

¹⁹ "Aslında bu tip bir düşünce, yani varolan toplulukların aslında öz benliklerine kavuşmamış görüntüler olduğu görüşü Avrupa'da 18. yüzyılın sonuna ve 19. yüzyılın başında büyük bir rağbet görmüştür. Buna idealizm deniyordu. Rousseau'nun ortaya attığı "milli irade" bu idealizmi esas ögesi durumuna getirmiştir. Ona göre politik bir tercihin dünyalılar tarafından ifadesi zorunlu olarak "gerçek" milli iradeyi ifade etmiyordu. "Gerçek milli irade o topluluğa gerçekten de gerekli olan kararlardan oluşuyordu. Topluluğun iradesi dışında soyut bir "milli irade" bir ideal "çözüm yolu" vardı. O da ancak "duygular" la bulunabilirdi. Almanya'da Fichte ve romantik milliyetçiler aynı şeyi söylüyorlardı. Milliyet bazı işaretleri var olan, fakat sürekli çabalarla bulunması ve ortaya çıkarılması gereken bir olguydu" (Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, (Derl. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 236).

²⁰ Metin Heper ve Menderes Çınar, "Parliamentary Government with a Strong State President: The Post 1989 Turkish Experience" Political Science Quarterly, Vol. 111, No.3, 1996, s. 487.

²¹ Ayşe Kadioğlu, Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s. 16.

bilim" tarafından saptanabilirdi. Hatta bu pozitivist ütopyaya göre yakın bir gelecekte bilim, tüm insanlığın dini haline gelecek ve deneysel bilimin verileri dışında hiç bir bilginin itibar görmediği bir dünyaya ulaşılacaktı. Bu durumda Türkiye'nin modernleştirilmesi de bilimsel ve teknik bir meseleydi. Cumhuriyet tarihi boyunca Atatürk-İnönü geleneği içinde yetişerek devlet bürokrasisinin tepe noktalarında yer tutan bürokratik seçkinler, siyaset konularına hep bu pozitivist tez çerçevesinde yaklaştılar²². Mustafa Kemal'in 'milli irade'nin temsilcisi olacaklarda aradığı vasıflar bu pozitivist etkinin derecesini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Efendiler! Kanun teklif eden, kanun yapan, kanun vaz eden bir insan, beşeriyetin bütün hissiyatına, bütün ihtirasatına herkesten daha çok nafiz ve vakıf olur. Fakat nefsinin herkesten ziyade ve tamamen bütün şumulüyle, bunlardan tecrid etmek kudret ve kabiliyetine malik olmalıdır. Bu hassa-i mümtazeye malik olmayan insanlar cemiyet-i beşeriye için kanun yapmak hak ve selahiyetinden memnuudur²³.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal'e göre siyaset sıradan insanların yapabileceği bir iş değildir. Siyaset, bütünüyle şahsi çıkar ve düşüncelerden uzak kalabilen, yönetilenlerin bütün taleplerini, beklentilerini, duygularını kavrayabilen az sayıda seçkin insan tarafından belirlenebilir. Burada seçkinlerin demokrasiden anladıkları, liberal demokrasiyi değil, ülke sorunlarının aydınlanmış seçkinlerce akılcı bir tartışma yoluyla çözüme kavuşturulması²⁴ olarak tanımlanan *rasyonel demokrasi* kavramını çağrıştırmaktadır. Örneğin Mustafa Kemal kendilerini keyfi hareket eden müstebitler olarak niteleyenleri²⁵ şöyle eleştirirken söyledikleri bu tezi doğrulamaktadır: "*Bilhassa, bizi keyfi hareket eder müstebitler diye tavsif etmelerini büyük haksızlık, insafsızlık telakki ederiz. Biz keyfi hareket etmeyiz. Müstebit asla değiliz (...) Bizim akıl, mantık, zekâ ile hareket etmek şiarımızdır...*"²⁶. Burada açıkça Comte pozitivisminde öngörüldüğü gibi siyaset, uzman kişilere özgü bir işlev olarak betimlenmektedir. Bu uzmanlar da devlet içindedir. Devlet seçkinleri "siyaset"i şu veya bu grubun taleplerine göre değil, tüm ulusun genel yararına olacak şekilde "*bilimsel*" bir

²² Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (Çev. Nalân Soyarı), 2. Baskı, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2006, ss. 142-143.

²³ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt 1, s. 213.

²⁴ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turan), Ankara: Yetkin Basımevi, 1993, ss. 56-59.

²⁵ Ki bunlar Birinci TBMM'nde İkinci Grubun ve daha sonra T.C.F.'nin yönelttiği bir eleştiridir.

²⁶ Aktaran: Metin Heper, "*Atatürk'te Devlet Düşüncesi*" *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Derl. Ersin Kalaycıoğlu- Ali Yaşar Sarıbay), 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yay, 2007, s. 229.

yolla saptarlar. Hele geri kalmış bir toplumun modernleştirilmesi gibi güç bir mesele, cahil halk kalabalıklarına danışılarak hiç çözülemez. Dönemin ruhunu yansıtan bu yaklaşımı, Kemalist ideologlardan Falih Rıfki Atay şöyle özetler:

Biz Mustafa Kemal'in kesip atmasını ve yeni düzeni, sağlam teminat elde edinceye kadar, sıkı bir disiplin altında korumasını istiyorduk (...) Bize göre Türkiye, her şeyin başında, medeniyet meselesini halletmeli idi. Bir milletin tarihinde medeniyet meselesinin oy toplayarak halledildiği görülmemiştir. (...) Bize göre milli irade hür değildir. Milli irade, batıl fikirler ve batıl inançlarla paslanmış ve büyük ölçüde ortaçağ müesseselerinin köleliği altında idi. Her şeyden önce bu irade, müspet ilme dayanan ilk eğitim terbiyesi ile, kara inançlardan temizlenmeli ve hürriyetine kavuşturulmalı idi²⁷.

Atatürk de Falih Rıfki Atay gibi, halkın eğitilmemiş olması nedeniyle, geleneksel düzen yanlılarınca kolayca kandırılabilceğini belirtmiş ve bu yüzden ona siyasette hemen söz hakkı tanınmanın sakıncalarına işaret etmiştir²⁸. Zira onlara göre, akıl ve bilim dışı referans kaynaklarına göre biçimlenmiş olan mevcut toplum eskiyi, geriyi temsil etmesi nedeniyle yeni ve ileri olan modern toplumun kurulmasının önünde bir engeldir. O halde toplum aydınlatılıp, reşit konuma yükseltilene kadar toplum adına seçkinler karar vermelidir. Milleti aydınlatma ve çağdaşlaştırmakla görevli kadrolardan oluşan CHP, hem milleti tenvir edecek hem de milletin uzun dönemli ve ortak çıkarlarını gözetmekle yükümlü olacaktır. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde bu irade en çarpıcı biçimde "halka rağmen halk için" mottosunda ifadesini buldu. Temsil açısından bakıldığında ise seçkinler, yaşayan halkın değil gelecekte yaratılacak olan "laik ulus"un temsilcileriydiler. İşte bürokrat seçkinlerin çok partili dönemde birlikte, bilime dayalı meşruluk anlayışının yerine toplumsal taleplerin bir meşruiyet kriteri olarak alınmaya başlamasını, Türkiye'yi girmiş olduğu çağdaş uygarlık yolundan saptıracak bir gelişme olarak görmesi ve kendisini bu türden bir sapmanın engelleyicisi olarak konumlandırmasını arkasında yatan mantık buydu²⁹.

Yukarıda belirtilen mülahazalar nedeniyle 1940'lı yılların ortalarına kadar Türkiye'de otoriter bir tek parti rejimi varlığını korudu. 1930 sonrasında dünya siyasi konjonktürünün de etkisiyle rejim daha da otoriter-

²⁷ Falih Rıfki Atay, Çankaya, İstanbul: Bateş Yay., 1984, ss. 386-387.

²⁸ Seçkinler, "milli irade" ancak halk eğitildikçe ortaya çıkabilecektir "Bu kuvvet zaman ile ve insanları terakkıyat-ı medeniyesiyle teali eder, kesb-i resanet eder ve yükselir ve irade-i milliye, hâkimiyet-i milliye bu kuvvetten ibarettir" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, s. 227).

²⁹ Metin Heper, Türkiye'de...ss. 138-139.

leşti. Öte yandan, 1930 çok partili rejim denemesinde halkın yeni partiye(SCF) gösterdiği beklenmedik ilgi, seçkinlerle halk arasındaki mesafenin büyüklüğünü göstermişti. Seçkinler, üstyapı devrimlerini kökleştirmek için halkla aralarındaki kopukluğu giderecek yeni bir hamle yapmak gerektiği kanaatine ulaştılar. 1931 CHF Kongresi, bu bakımdan tam bir dönüm noktası oldu.1931 sonrasında, kongrede kararlaştırıldığı üzere ekonomide, siyasette, kültürde devletçi politikalara hız verildi. Bu süreçte okul çağını geçmiş yurttaşları aydınlatmak ve yeni rejimin laik kültürünü halka benimsetmek için Halkevleri ve Halkodaları açıldı. Ülke çapındaki tüm kültürel faaliyetler Halkevleri/devlet denetimine alındı. 1933 Üniversite Reformuyla üniversitenin özerkliğine son verildi ve Maarif Vekâleti'ne bağlandı. Devlet okulları dışında din eğitiminin yasaklandı. 1938 Beden Terbiyesi Kanunu ile tüm sportif faaliyetleri parti/devlet yönetimine alındı. 1931 Basın Kanunu ile adeta resmi bir basın yaratıldı³⁰.

Rejimde totaliterleşme yönünde bir eğilime yol açan bu politikaların temelinde seçkinlerin o günkü halk kesimleri hakkındaki tasavvurları yatmaktaydı. Örneğin 1930'da kurulan "güdümlü muhalefet" fırkası olan SCF lideri Fethi Okyar'ı İzmir'de karşılayan kitleler, 6 Eylül 1930'da CHP yayın organı olan Hâkimiyeti Milliye'de şöyle betimlenmekteydi: "(S)erseriler, lekeliler, sabıkalı adamlar, çorbacı Tataroğlu, komünist Kerim, papelci Hamdi ve sabıkalı hırsız Ahmet"³¹. 1930 Belediye Seçimlerinde C.H.F. Adana Bölge Müfettişi olan Hilmi Uran seçimlerle ilgili olarak umumi müfettişliğe yolladığı 26.10.1930 tarihli raporda, S.C.F.'nin başarısının memleketin geleceği açısından kabul edilemeyecek bir koalisyona dayandığı şu sözlerle ifade etmektedir:

... Seciyesizliği dolayısı ile şimdiye kadar ihmal edilmiş olanlar, ahlâksızlığı dolayısıyla memuriyetten çıkarılanlar (...) dönekler, Ağrı hesabını soracağız diyen Kürtler, milliyetleri kabaran Araplar, belediyeden ceza gören esnaf, polis tazyikinden kurtulmak isteyen irili ufaklı her çeşit serseri, kumarbaz, esrarkeş ve kaçakçı, hatta komünizm fikri besleyenler...³².

Topluma dair bu değerlendirmeleri yapan kadrolara göre, bu tür insanlardan oluşan bir toplumun çağdaş bir Batı toplumuna dönüştürülebilmesi için uzun bir vesayet dönemine ihtiyaç vardı. İşte bu nedenle

³⁰Ancak devletin, toplumsal kürenin bütün hücrelerine nüfuz edecek yeterli maddi kaynağa ve personele sahip olmaması nedeniyle proje totalist olmasına rağmen taşrada sınırlı bir etki yarattı.

³¹ Aktaran: Ömer Çaha, "Sivil Toplum Devlet Karşıtlığında Türkiye'de Sivil Toplum" Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik (Yay. Haz. Nuri Bilgin), İstanbul: Bağlam Yayınları,1997, s. 259.

³² Hilmi Uran, Hatıralarım, Ankara, 1959, s. 219.

1930 SCF deneyiminden 1940'lı yılların ortalarına kadar, vesayet rejiminin esnetileceğine dair seçkinler tarafından sarf edilmiş bir söze veya atılmış bir adıma rastlanmadı³³.

Ancak içerde vaziyet bu iken ülke dışında yaşanan gelişmeler, Türkiye'yi siyasi rejim açısından bir yol ayrımına getirdi. Zira İkinci Dünya Savaşı sonunda dünya iki kutba ayrıldı ve Türkiye tercihini Batı bloğundan yana kullanmak durumundaydı. Ne var ki; tek partili otoriter bir rejimle Batı dünyası içinde yer alması söz konusu olamazdı. Pragmatist devlet adamı İnönü, Türkiye'yi Batı'ya yakınlaştırmak için rejimde yumuşama anlamına gelecek önemli adımlar attı. Bu, otoriter bir rejimin kendi iradesiyle kendi sonunu hazırlamasına tipik bir örnektir. Elbette çok partili hayata geçişi tetikleyen tek faktör bu değildi. Zira yirmi yılı aşan tek parti yönetimi, savaş koşullarında yaşanan ekonomik darboğaz, karaborsa, CHP'yi halk kesimleri nazarında oldukça güç duruma düşürmüştü. CHP seçkinleri çok partili yaşamı, partinin halk kesimleri nazarındaki imajını düzeltecek ve onu eski gücüne kavuşturacak bir çıkış yolu olarak düşündüler³⁴.

Ancak belirtmek gerekir ki modernleştirici seçkinlerin vesayet sisteminden daha açık ve rekabetçi bir düzene geçiş için çok da gönüllü oldukları söylenemezdi. Diğer taraftan, o günün Türkiye'sinde devlet iktidarını sınırlama ve paylaşma heveslisi güçlü bir girişimci orta sınıf da mevcut değildi. Bu hususta farklı görüşler olmakla birlikte değişim daha çok dışsal faktörlerin bir sonucuydu. Ayrıca CHP elitleri, DP'nin bu kadar kısa bir sürede iktidara gelebileceğini ummuyorlardı. DP'ye biçilen rol, tıpkı 1930'da SCF'nin kuruluşunda olduğu gibi, rejime demokratik bir görünüm kazandıracak zayıf ve ılımlı bir muhalefet partisi olması ve halktan CHP iktidarına yönelebilecek tepkileri hafifletecek bir emniyet vanası işlevi görmesiydi³⁵. Yine DP kurucuları ne de olsa eski çalışma arkadaşlarıydı. Kısaca CHP halka değil eski arkadaşları olan DP kadrosuna güveniyordu³⁶. Örneğin DP'lileri oy istemek için taşra kasabalarına gitmemeleri için uyarımları³⁷, DP lideri Celal Bayar'ı 1 Nisan 1947'de İzmir mitinginde

³³ Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 570.

³⁴ Dankwart A. Rustow, "Turkish Democracy in Historical and Comparative Perspective" Politics in the Third Turkish Republic, Ed. By Metin Heper and Ahmet Evin, Boulder: Westview Press, 1994, s. 5.

³⁵ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, s.150.

³⁶ Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1946-1980, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınevi, 1996, ss.26-27.

³⁷ Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset...s. 61.

karşılaman kalabalığı "ayak takımı" olarak tanımlamaları³⁸, DP'nin iktidara gelişini ise "ayakların baş olması" olarak nitelendirmeleri halkı henüz çok partili demokrasi için hazır görmediklerinin bir işaretiydi.

1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle yirmi yedi yıllık paradigma tersine dönmeye başladı. Artık bu yeni dönemde toplum, devlet ve bürokrasinin değil, bürokrasi, toplumun verili taleplerine uygun olarak biçimlenmek zorundaydı. Gerçekten de 1950, siyaset dışı bir dönüşüm modeline karşı siyasal bir başkaldırı anlamına geliyordu³⁹. Ancak bürokrasinin buna kolayca razı olmasını ve Weberyen anlamda *biçimsel ussallık* sınırlarına çekilmesini beklemek safdillik olurdu. Çünkü bu, bürokrasinin bir iktidar aracına dönüştürdüğü 'toplumsal yol göstericilik' misyonunun ortadan kalkması anlamına gelirdi. Nitekim bürokrasi, politikaların biçimlendirilmesinde *bilimsel gerçeklerin yerini toplumsal taleplerin almaya başlaması* olgusunu kabullenemedi ve bunu Atatürkçü düşünceden bir sapma olarak nitelendi⁴⁰.

Bu tepkinin kendi içinde anlaşılabilir nedenleri vardı. Zira bürokrat seçkinler, 1946'ya kadar Türk siyasetini biçimlendiren -yukarıda ele alınan- temel felsefe ve referanslardan hiç bir kuşkuları yokken çok partililik olgusuyla karşı karşıya geldiler. Çünkü onlara göre halk henüz daha tam olarak aydınlatılıp kendi kararlarını verecek olgunluğa erişmemişti. İşte bu gerekçeyle bürokrat seçkinler -Heper'in de altını çizdiği gibi- siyasal kadrolar karşısında ast rolü oynamaya razı olmadılar⁴¹. Çünkü onlar daha ilk başta, demokratik bir düzene geçiş için, toplumun geleneksel düşünce kalıplarından sıyrılmasını ve bütünüyle akıl ve bilim ölçütlerine göre davranmaya başlamasını şart koşmuşlardı⁴². Bu nedenle seçkinler, 1950-60 arasında uygulanan politikaları hep kaygıyla izlediler. 1950 sonrasında Türkiye'de siyaset, kendisini "milli irade"nin temsilcisi olarak gören siyasal seçkinlerle, "akıl ve bilimin gerekleri"ni bilenler olarak gören CHP ve bağlaştığı bürokrasi arasında bir "halat çekme oyunu"na dönüştü. CHP, DP'yi hep rasyonel demokrasiyi popülist demokrasiye dönüştürmek ve ülkenin uzun dönemli çıkarlarını, kısa dönemli zümre çıkarları uğruna heder etmekle suçladı⁴³.

³⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996, s.159.

³⁹ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I*, İstanbul: Agora Kitaplığı, s.122.

⁴⁰ Metin Heper, *Türkiye'de ...s. 138.*

⁴¹ Metin Heper, *Türkiye'de...s. 124,*

⁴² Ancak bu formülasyonda paradoksal bir biçimde halkın reşit olup olmadığına karar verme yetkisinin onun vasisi konumundaki bürokratlara bırakılmış olmasıydı.

⁴³ Metin Heper-Menderes Çınar, "Parliamentary ...", s. 488.

Yarışmacı bir düzenin dinamikleri, kısa bir süre sonra iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Bu gerilimin doğmasında, ideolojik nedenler kadar yapısal nedenlerin de önemli payı vardı. Zira toplumda, demokrasinin uzlaşma içinde sürdürülebilmesi için gerekli işlev ayrışması henüz mevcut değildi. Kişilerin ve grupların aralarında sözleşmeye dayalı ilişkilerle sorunlarını çözdükleri bir sivil toplum oluşumu yok denecek düzeydeydi. Sorunların çözümü ve ihtiyaçların giderilmesi için tek merci hala devletti. DP istese de istemese de bu olgu, oy karşılığında kitlelerin kısa dönemli menfaatlerine hitap etme biçiminde özetlenebilecek patronaj ilişkilerinin yaygınlaşmasını kaçınılmaz kılmaktaydı⁴⁴. Dahası, Cumhuriyet'in devraldığı tarihi kültürel miras da bu tür bir siyaseti kolaylaştırıcı bir faktör olarak ortadaydı (patrimonyalizm ve güçlü devlet geleneği). 1957 sonrasında ekonomide yaşanan durgunluk, patronaj ilişkilerinin zayıflamasına yol açtı. DP, bu kez de ideolojik enstrümana müracaat ederek kitle desteğini sürdürmek istedi⁴⁵. Bürokratik elit, bu iki yöneme de karşıydı. Birincisini milletin uzun dönemli çıkarlarını, mahalli ve özel çıkarlara feda etmek, ikincisini de cumhuriyetin laik siyasetinden hoşnut olmayan güçlerin bir karşı devrim hareketi için cesaretlendirilmesi olarak değerlendiriyordu. DP politikaları, cumhuriyet seçkinleri tarafından çağdaşlaşmanın temel engeli olarak kodlanan gelenek ve dinin-tekrar meşruiyet kazanması ve dönüştürücü merkezi kuşatması biçiminde yorumlandı. Nitekim DP hükümetinin iktisadi kaynakları kendi destekçilerine dağıtmaya başlaması, oy toplamak için dini söylemi kullanması, bürokrat elitlerle arasındaki sürtüşmeyi daha da tırmandırdı ve bütün bunlar bir askeri müdahalenin fitilini ateşledi⁴⁶.

DP'nin otoriteryen politikaları da seçkinlerin bu hoşnutsuzluğunu besleyen ve tırmandıran bir diğer faktördü. Ve sonuçta ordu içinde bir grup subay 27 Mayıs 1960 da darbe yaptı ve DP'yi iktidardan uzaklaştırdı. Müdahalenin amacı, Türk demokrasisini daha sağlıklı bir işleyiş zeminine oturtmak olarak açıklandı. Ancak özünde darbe, geleneksel olarak iktidarı elinde bulunduran bürokrat seçkinlerin 1950-60 arasında palazlanan yeni orta sınıflardan gelen meydan okumalara duydukları

⁴⁴ İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

⁴⁵ Feroz Ahmad, Demokrasi...ss. 75-76.

⁴⁶ Metin Heper and E.Fuat Keyman, "Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey" Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs, (Ed. By.Sylvia Kedouire), London: Frank Cass, 1999, s. 264.

tepkiydi⁴⁷. Darbenin bir diğer nedeni ise CHP hâkimiyetindeki asker-sivil bürokrasinin Türk siyasetindeki başat konumlarını kaybetme korkusuydu⁴⁸. Zira darbe sonrasında alınan önlemlerle aydın kesim ve bürokrasinin yeniden eski güçlü konumuna yükseltilmesi bu tezi doğrulamaktadır⁴⁹. Örneğin emekliye ayrılan subaylara yüksek emekli aylığı bağlandı, iki yıllık maaş tutarında ikramiye verildi. Görevdeki subaylara kamu kesimindeki emsalleri memurların maaş artışlarının iki katı maaş artışına ek olarak aylık iki yüz lira ödeme ve yüksek miktarlarda konut kredileri sağlandı⁵⁰.

Demokrasiden bütünüyle vazgeçmek, demokrasi, Kemalist modernleşme projesinin siyasal boyutunu oluşturması nedeniyle söz konusu olamazdı. Öte yandan politika yapımı konusunda siyasi seçkinlerin tek başına söz sahibi olması da bürokrat seçkinlerce *sakıncalı* görülüyordu. Bu durumda geriye kalan tek bir seçenek vardı; o da karma bir kurumsallaşma örüntüsü yaratarak siyasi seçkinleri bürokrat seçkinlerin denetimi altında tutacak bir yarı-vesayet rejiminin tesisi. Nitekim darbecilerin yaptırdığı 1961 Anayasası'nın daha ilk maddeleri bu tür bir rejime işaret ediyordu. "TBMM, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakk-ı hâkimiyeti istimal eder" diyen 1924 Anayasası'na karşın, 1961 Anayasası, "Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır" demektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, TBMM, artık egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkmış ve bu egemenliği kullanan yetkili organlardan sadece biri haline gelmiştir⁵¹. Yasama meclisi ile halk iradesi arasındaki özdeşlik ve tam vekâlet ilişkisinin terk edilmesi anlamına gelen 1961 düzenlemesi ile yasama yetkisinin devredilemeyeceği ve gasp edilemeyeceği ilkesi zedelenmiş ve millet iradesine *yeni ortaklar* getirilmiştir⁵². 1961 Anayasası, yargıçlar, bürokratlar, akademisyenler ve askerlerle parlamenter seçkinlerin önüne bir set çekti. Askeri bürokrasi, MGK vasıtasıyla, sivil bürokrat seçkinler ise üniversiteler, TRT, DPT gibi özerk kurumlar üzerinden ulusal egemenliğin kullanılmasında yeni ortaklar olarak rol aldılar⁵³. Kamuoyunu *aydınlatmaları* için

⁴⁷ Kemal Karpat, Türkiye'de...s.205.

⁴⁸ Tanel Demirel, *Lessons of Military Regimes and Democracy: The Turkish Case in a Comparative Perspective* "Armed Force&Society, Vol.31, No.2, Winter 2005, s.248.

⁴⁹ Kemal H. Karpat, Türkiye'de...s.228.

⁵⁰ Kemal H. Karpat, Türkiye'de...s.194.

⁵¹ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Ankara: Gerçek Yayınevi, 1986, s.89.

⁵² Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.73.

⁵³ Ergun Özbudun, "Political Origins of Turkish Constitutional Court and the Problem of Democratic Legitimacy", *European Public Law*, Vol. 12, Issue 2, s.217.

üniversitelere ve TRT'ye *özerklik* verildi. Yarı vesayetçi sistemin kontrol ve denge araçlarından biri olan Cumhuriyet Senatosu, seçilme biçimi ve kompozisyonu, seçilme şartlarındaki kayıtlar ve atanmış üyeler bakımından elitist ve kısmen korporatif bir nitelikteydi. Ayrıca senatoya yasa erkinin kullanılmasında millet meclisine göre üstünlük tanınmış, kanunların görüşülmesinde ve kabulünde veto hakkı olan bir üst meclis konumuna yükseltilmiştir⁵⁴.

Bürokratik vesayet, 1961'den sonra da zaman içinde azalmamış, tam aksine de jure ve de facto olarak artmıştır. Bunun en somut yansımasını, MGK'ya sistem içinde biçilen roldeki artıştan izlemek mümkündür. Örneğin 1961 Anayasası'nda MGK'nın görevi Bakanlar Kurulu'na "*bilgi sunmak*" iken, 1971 Muhtırası sonrasında bu yetki "*taaviyede bulunmak*" şeklinde genişletildi. 1982 Anayasası'nın 118. maddesi ile de Bakanlar Kurulu'na MGK kararlarını "*öncelikle göz önüne alma*" zorunluluğu getirildi⁵⁵. Bu düzenleme ile devlet iradesinin milli irade üzerindeki üstünlüğünü tesis edilmiş oldu⁵⁶. Burada amaç, ordunun, demokratik rejime ara verdirmesine varacak bir müdahaleye bir daha ihtiyaç duymadan rejim üzerindeki vesayetini sürdürmesiydi⁵⁷. Bu yolla bürokrasi, siyasa yapımı konusunda inisiyatifi yeniden ele almıştır. Zira okul müfredatlarından televizyon kanallarının yayın saatlerinin düzenlenmesine kadar pek çok konu bu kurulun gündeminde yer alabilmekteydi⁵⁸. 27 Mayıs darbesini yapan gruptan Orhan Erkanlı'nın darbenin on dördüncü yıldönümünde verdiği bir röportajda söyledikleri, bürokratik vesayet sınırlarının nerelere uzanabildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir: "*Bu ülkede pirinç fiyatlarından karayollarına ve turistik yörelere kadar ulusal güvenlikle ilgili olmayan tek bir sorun yoktur*"⁵⁹. Bu haliyle MGK, sistem içinde adeta fiili bir ikinci hükümet ve hatta üst hükümet konumuna oturtulmuştur.

1961 Anayasası'yla kurulan ve 1973 revizyonu ve 1982 Anayasası ile pekişen bu yarı vesayet rejimi içerisinde, en güçlü vesayet makamlarından birisi de cumhurbaşkanlığıdır. İktidarın, devlet ve hükümet arasında paylaştırıldığı bu rejimde, devlet iktidarının ve seçilmişlerin zapturapt altına alınması mekanizmasının başı "Cumhurbaşkanı"dır. Zira her iki anayasada da bürokrat seçkinlerle siyasi seçkinler arasındaki ilişkilerin

⁵⁴ Taha Parla, *Türkiye'nin...*s.24.

⁵⁵ Metin Heper, *Türkiye'de...*ss.217-218.

⁵⁶ Metin Heper ve Menderes Çınar, "*Parliamentary...*", s. 488.

⁵⁷ Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti*, (Çev. Cahide Ekiz), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.62.

⁵⁸ Ümit Cizre, *Muktedirlerin...*s.70.

⁵⁹ Feroz Ahmad, *Modern...*ss. 184-185.

koordinasyonu görevi açıkça cumhurbaşkanlığına verilmiştir. Bu güç dağılımı içinde, klasik bir parlamenter sistemde seçimle gelmiş hükümetlere ve parlamentoya ait olması gereken pek çok yetki, cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler olarak belirlenmiştir. Bunlar dışında kalan konularda da Cumhurbaşkanı'ndan beklenen, seçilmişleri, bürokratik seçkinlerin taleplerine uygun davranmaya ikna etmektir. Elbette cumhurbaşkanının sistem içinde kendisine biçilen bu işlevi hakkıyla yerine getirmesi, ancak bu yarı vesayet rejimini kuranların hassasiyetlerini paylaşan bir kişi olması durumunda mümkün olabilirdi. Nitekim 1961 sonrasında art arda dört kez asker kökenli kişilerin Cumhurbaşkanı olması tesadüf değildir.

1982 Anayasası'nda parlamenter sistemle güçlü cumhurbaşkanı, normal bir parlamenter sistem içinde eşine rastlanmayacak bir birleşim gösterdi. Başka bir ifadeyle anayasa, parlamenter sistemle başkanlık sisteminin kimi özelliklerinin birleşmesinden oluşan karma bir hükümet sistemi kurdu. Anayasa, cumhurbaşkanına Bakanlar Kurulu'ndan bağımsız biçimde kullanacağı çok önemli yetkiler verdi ve onu otonom bir güç haline getirdi⁶⁰. Cumhurbaşkanı'na verilen bu yetkiler yakından incelendiğinde, bu makama biçilen vesayet misyonu daha görünür hale gelmektedir. Bunlar arasında hiç şüphesiz en önemlisi, yargı ile ilgili olanlardır. 1982 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini ve son olarak da Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçme yetkisine sahiptir. Anayasa Mahkemesi'nin sistem içindeki yeri ve Cumhurbaşkanı'nın yasalar ve Anayasa'da değişiklik yapan yasaların iptali için bu mahkemeye başvurma hakkı dikkate alındığında bu yetkilerin güçler ayrılığı ve yargı bağımsızlığı açısından bazı sakıncalar taşıdığı görülecektir.

1982 Anayasasına göre Cumhurbaşkanı YÖK başkanını, üniversite rektörlerini, YÖK üyelerinin çoğunu seçme yetkisine sahip oldu. Böylelikle bir kişi tek başına yükseköğretim kurumlarını kontrol edip yönetebilme olanağına kavuşmuştur. Cumhurbaşkanı'na siyasi konularda etkin hale getiren en kritik yetkilerden birisi MGK gündemini hazırlamasıdır. Çünkü 1982 Anayasası Bakanlar Kurulu'nu MGK'nın gerekli saydığı tedbirleri ve önlemleri öncelikle dikkate alma yükümlülüğü altına sokmuştur. Böylece Cumhurbaşkanı, MGK'yı kullanarak hükümetler üze-

⁶⁰ Ergun Özbudun, "Democratization of the Constitutional and Legal Framework, Politics in the Third Turkish Republic, Ed. By Metin Heper and Ahmet Evin, Boulder: Westview Press, 1994, s. 45.

rinde baskı kurabilecek ve istediği politikaların yürürlüğe konulmasını sağlayabilecektir⁶¹. Cumhurbaşkanlığı, ordunun siyasi seçkinlere doğrudan uygulattıramadığı konularda devreye giren bir denge mekanizmasıdır. Oysa normal bir parlamenter sistem içinde cumhurbaşkanlığı, bir vesayet makamı değil, temsil makamıdır. Demokratik mantığa göre de sorumlulukla yetki arasında bir paralellik olmalıdır. Parlamenter sistemlerde devlet başkanı sorumsuz olduğuna göre yetkisiz de olmalıdır. Ancak Heper'in belirttiği üzere 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanı, 1923 sonrasındaki fiili konumuna benzer yetkilerle donatılmış durumdadır⁶².

Siyasi seçkinleri kontrol altında tutmak ve sınırlamak için 1961 Anayasası ile ihdas edilen kurumlardan biri diğeri de Anayasa Mahkemesi'dir. Çağdaş Batı demokrasilerinde yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi ve bu işlevi üstlenecek benzer kurumlar olmakla birlikte, bizde bu mahkemeye sistem içinde yer verilmesinin nedeni biraz daha farklıdır. Bizde anayasa mahkemesine tanınan yetkiler, politik karar verme gücünün seçilmemiş kişilere devri anlamına gelmekte ve mahkeme çoğu kez ikinci bir yasama meclisi işlevi görmektedir⁶³.

Her iki anayasada da iktidar, siyasi seçkinlerle bürokrat seçkinler arasında paylaştırılması nedeniyle ortaya "iktidarsız" iktidarlar çıkmış ve siyasi seçkinler, halkla bürokrat seçkinlerin talepleri arasında çapraz baskı altında kalmışlar ve bu durum, Türkiye'de siyasi istikrarsızlık olgusunun başlıca amillerinden biri olmuştur. Ve bu yarı vesayet rejiminin en dikkati çeken yanlarından birisi, siyasi seçkinlerin halka karşı sorumlu ama sınırlı yetkili, bürokrat seçkinlerin ise sorumsuz ama yetkili bir konumda bulunuyor olmalarıdır.

Sonuç ve Öneriler

Bu yarı vesayet rejiminin son bulması ve Türkiye'nin tam bir özgürlükçü demokrasiye ulaşabilmesi, pek çok başka koşulun yanında, öncelikle modernleşmenin devlet eliyle ve projeler kanalıyla gerçekleştirilecek bir olgu olmadığının anlaşılabilmesi ve modernliğin doğasına uygun olarak aktörleri birey ve toplum olan bir modernleşme çizgisi tutturulabilmesine bağlıdır. Zira her proje doğası itibarıyla emredicidir ve zor içerir. Pek çok konuda olduğu gibi zor ve baskı, modernleşme meselesinde de amaçlananın aksi sonuçlar verebilmektedir. Hele modernleşmenin olgusal boyutuna ilişkin gelişmeler yaşanmadan, modern kültürü

⁶¹ Metin Heper and Menderes Çınar, "Parliamentary...", s. 491.

⁶² Metin Heper, Türkiye'de...s.237.

⁶³ Ergun Özbudun, "Political...", s. 219.

ve düşünce kalıplarını yasalar yoluyla yerleştirmeye çalışmak modernliğe karşı bir direnci tetikleyebilme tehlikesini içinde barındırır. Bu durumda modernlik, sadece yüzeysel kalacak ve kendisiyle entelektüel bir hesaplaşmaya girilmeden salt bir reddiyecilikle tasfiye edilebileceği sanılan gelenek, alttan alta varlığını sürdürecektir.

Bürokrat seçkinlerin kendiliklerinden, politika yapımı konusundaki ısrarlarından vazgeçmesi düşünülemez. Bürokrat seçkinlerle siyasi seçkinler arasındaki bu halat çekme oyununun son bulması ve bürokrasinin politik kararların uygulayıcısı bir konuma çekilebilmesi, büyük ölçüde siyasi seçkinlerin demokratik ilke ve değerler üzerinde güçlü bir mutabakat sağlayabilmelerine bağlıdır. Bürokrat seçkinlerin siyasi hayatımızdaki etkinliğinin bu gün için şu ya da bu düzeyde devam ediyor olagelmesinin temel nedenlerinden birisi, bu mutabakatın henüz tam olarak sağlanamamış olmasıdır.

Siyasi seçkinlerin hareket ve meşruiyet alanlarının genişlemesi için, siyasi partilerle toplumsal sınıflar arasındaki bağların güçlenmesi ve siyasi seçkinlerin popülizmden uzak, toplumun sahici sorunlarına yönelik politika yapımına yönelmeleri bir zorunluluktur. Zira siyasi iktidarların ülkenin uzun dönemli çıkarlarını, seçmen kitlesinden kopuk dar parti kadrosunun çıkarlarına feda eden tavırları (nepotizm ve klientalizm) siyasi seçkinleri yıpratmakta ve bu durum bürokrasinin siyasette etkinlik kazanmasını zemin hazırlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Afetinan, A (1983), *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmad, Feroz (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Ahmad, Feroz (1996), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1946-1980*, (Çev. Ahmet Fethi), 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayınevi.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1996), *Nutuk*, Cilt I-II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1997), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, II, III, 5.Baskı, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Atay, Falih Rıfıkı (1984), *Çankaya*, İstanbul: Bateş Yayınevi.
- Bozkurt, Mahmut Esat (1967), *Atatürk İhtilâli*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Cizre, Ümit (2005), *Muktedirlerin Siyaseti*, (Çev. Cahide Ekiz), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çaha, Ömer (1997), "Sivil Toplum Devlet Karşıtlığında Türkiye'de Cumhuriyet", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (Yay. Haz: Nuri Bilgin) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Demirel, Ahmet (2000) "1920-1923 Arasında Türkiye Dünyanın En İleri Temsili Demokrasilerinden Birine Sahipti" *Türkiye Günlüğü*, Sayı.60.
- Demirel, Tanel (2005), "Lessons of Military Regimes and Democracy: The Turkish Case in a Comparative Perspective", *Armed Forces & Society*, Vol. 31, No.2, Winter.
- Göle, Nilüfer (1998), *Mühendisler ve İdeoloji*, 2.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Heper, Metin (2006), *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (Çev: Nalan Soyank), 2.Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heper, Metin (2007), "Atatürk'te Devlet Düşüncesi" *Türkiye'de Politik Değişme ve Modernleşme*, (Derl: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), 3.Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Heper, Metin and Menderes Çınar (1996), "Parliamentary Government with a Strong State President: The Post-1989 Turkish Experience", *Political Science Quarterly*, Vol.111, Number 3.
- Heper, Metin and E. Fuat Keyman (1999), "Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey" *Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs*, (Ed.by Sylvia Kedourie), Frank Cass, London.
- Kadıoğlu, Ayşe (1999), *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kahraman, Hasan Bülent (2008), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-1*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karpat, Kemal (2007), *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, (Çev. Esin Soğancılar), Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Köker, Levent (1995), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil (1996), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (1992), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 3.Baskı, Derl. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, Süleyman Seyfi (1998), "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 50.

- Özbudun, Ergun (1994), "Democratization of the Constitutional and Legal Framework" in: *Politics in the Third Turkish Republic*, Ed. By Metin Heper and Ahmet Evin, Westview Pres, Boulder.
- Özbudun, Ergun (2006), "Political Origins of the Turkish Constitutional Court and the Problem of Democratic Legitimacy", *European Public Law*, Vol.12, Issue 2.
- Parla, Taha (1993), *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Taha (1994), *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rustow, Dankwart A. (1994), "Turkish Democracy in Historical and Comparative Perspective" in: *Politics in the Third Turkish Republic*, (Ed. By Metin Heper and Ahmet Evin), Westview Pres, Boulder.
- Sartori, Giovanni (1993), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev.Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan), Ankara.Yetkin Basımevi.
- Soysal, Mümtaz (1986), *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Sunar, İlkay (1983), "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:8, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uran, Hilmi (1959), *Hatıralarım*, Ankara.
- Ünder, Hasan (1998), "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu", *Birikim*, Sayı: 115..
- Zürcher, Erik Jan (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Bağlam Yayınları